

DE MUNTKLAPPER

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE vzw
Koninklijke Vereniging

Driemaandelijks tijdschrift

- 84 -

oktober-november-december 2014

Het kampgeld van Vluchtoord Uden

schaal 3/2

*Bronzen herinneringspenning aan **Vluchtoord Uden**, 25 mm, D. Scholtus (1883-1956)*

Vz: schuin vooraanzicht op de kerk van Vluchtoord Uden

Kz: binnen een krans, onderaan gestrikt, VLUCHTOORD / UDEN / 1914-1919

bron: Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch, inv. 09833.0825

Oorlog en vluchtelingen, een onlosmakelijke combinatie waar we TV-gewijs regelmatig mee geconfronteerd worden als een schijnbaar ver-van-mijn-bed fenomeen, maar desalniettemin schrijnend en wraakroepend. De beelden van oorlogsvluchtelingen uit Syrië, Gaza, Oekraïne, Soedan, Oost-Congo, ... worden dagelijks geprojecteerd in onze huiskamer en een gewenning lijkt gevaarlijk dichtbij. In het najaar van 1914, net 100 geleden en aan het begin van de 'Groote Oorlog', waren deze beelden nochtans harde realiteit voor onze eigenste voorouders.

Vluchtelingen

Begin augustus 1914 kwam een eerste stroom vluchtelingen naar Nederland op gang: door België uitgewezen Duitsers zochten er een tijdelijk toevlucht die net over de grens bleven wachten op de mogelijkheid om terug te keren zodra België bezet zou worden. Als gevolg van de verwoestingen aangericht te Luik en Belgisch Limburg en vooral bij het bombardement op Antwerpen (7 okt.) kwam een massale vluchtelingenstroom op gang van Belgen die de nabije grenzen overtrokken. Zo zag Nederland in die eerste maand van WO I zo'n 1 miljoen Belgen op zich afkomen.

Al na enkele weken keerden de meesten terug, maar zo'n 100.000 zijn gebleven tot het einde van de oorlog. Scholen, zalen, loodsen, fabrieken, boerenschuren zaten eivol en het was spoedig duidelijk dat particuliere opvang en lokale initiatieven veruit onvoldoende zouden zijn om deze problematiek grondig aan te pakken. Tijdelijke kampen in o.a. Hontenisse en Veenhuizen werden in eerste instantie ingericht. Enige tijd later kwam er de *Centrale Commissie tot behartiging van de belangen van naar Nederland uitgeweken vluchtelingen*, en werden o.l.v. een regeringscommissaris permanente en goed georganiseerde vluchtoorden opgebouwd. Zo ontstonden 'Belgische dorpen' in Nunspeet, Gouda, Ede en Uden. Wat minder geweten is, is dat er ook zo'n 40.000 militairen de oversteek waagden. Zij werden ontwapend en geïnterneerd. Ca. 7.000 onder hen zagen de kans om in burgerkleren te ontsnappen naar Engeland. Velen zouden via Frankrijk weer in dienst gaan aan het IJzerfront.

Vluchtoord Uden

De officiële opening van het vluchtoord Uden was op 18 februari 1915. Hier konden 10.000 vluchtelingen worden opgevangen. De maximale capaciteit werd nooit benut, op haar hoogste bezettingsgraad verbleven er iets meer dan 7.000 mensen. Het kamp te Uden bestond uit 39 woon/slaapbarakken, elk goed voor 250 bewoners en 10 eetzaal, alles mooi opgesteld rond een centrale middenweg. Verder waren er afzonderlijke houten gebouwen zoals een kerk, een ziekenhuis, scholen, washuizen, keuken, badinrichting, magazijnen, een postkantoor en werkhuisen. In vluchtoord Uden was er tevens een theaterzaal, een kantine en een bibliotheek. In het postkantoor was een gedeelte ingericht als kapperszaak. Tenslotte was er ook nog het bestuursgebouw, doorgaans stadhuis genoemd, tevens het centrale punt van die eigenaardige houten stad op de Udense heide. Voor de dagelijkse organisatie en de inwendige orde liet 'overste' (kolonel) Wilhelm, de regeringscommissaris te Uden, zich bijstaan door een aantal door hem aangestelde ambtenaren. Aan hoofd van de afdeling 'inwendige huishouding' stond Jos Systemans, ook wel *burgemeester* genoemd; hij werd bijgestaan door 5 politieagenten. Dan waren er nog de afdelingen 'werkverschaffing' o.l.v. René Verdeyen, de afdeling 'registratie' en 'onderwijs' met aan het hoofd Louis Brounts, verder ook de 'Geneeskundige Dienst' en de afdeling 'Verpleging'. Per barak werd een door de vluchtelingen zelf gekozen barakchef aangesteld die moest toezien op de naleving van de reglementen. P.B. Smets was pastoor van het vluchtoord. Dank zij de bemoeienissen van kardinaal Mercier, die zijn afgevaardigde in Nederland (E.H. Bruynseels) had aangezet om giften op te halen, was het mogelijk om het plaatselijke kerkje eenvoudig in te richten.

Een *roze kaart* met daarop alle gegevens van de bewoner deed dienst als plaatselijke identiteitskaart. Hiermee kon men terecht bij alle diensten, zonder die kaart kreeg men niets gedaan.

Belgen en regels, het is steeds een moeilijke combinatie geweest. Daar waar de regels te strak werden ervaren neigden de inwoners naar meer pragmatische oplossingen. Bvb., aanvankelijk was het kamp een gesloten inrichting en was een geschreven toelating vereist om het te mogen verlaten. Deze regel werd voortdurend genegeerd en op voor de hand liggende plaatsen werden gaten gemaakt in de omheining. Op den duur werd deze regel dan maar ingetrokken waardoor een open instelling ontstond.

De bewoners konden zich op den duur voelen als gewone burgers in een gewoon dorp met een uitgesproken Vlaams karakter. De waarheid gebiedt om te vermelden dat het niet in alle vluchtelingenkampen, in totaal een 20-tal verspreid over heel Nederland, aangenaam vertoeven was.

Werkverschaffing

Er was dan wel geen werkplicht, de inwoners van het vluchtoord werden sterk gestimuleerd om zich in te zetten voor allerhande karweien. Vooreerst was er het dagelijkse werk in het

25. HET VLUCHTOORD UDEN IN 1918.

Plategrond van het kamp 'Vluchtoord Uden', gelegen ten noorden van de stad Uden.
 Links, naast het Villapark, lag een wielersbaan waar door de kampbewoners wielervedstrijden werden gereden.
 Tevens als typisch Belgisch tijdverdrif hield men zich bezig met het houden van duiven en het kweken van honden.

vluchtoord met oa. de reinigingsdienst en de keukenwerking, de zorg voor kleding en schoeisel. De ongeschoolden konden aan het werk met de ontginning van heidegronden. Vanuit het buitenland waren, in kader van de vluchtelingen hulp, fondsen ter beschikking gesteld om werkplaatsen in te richten. De Rockefeller Foundation stelde naaimachines ter beschikking en de Quakers uit Engeland (Society of Friends) stuurden materiaal en leidinggevend personeel voor de ateliers. Denemarken maakte een belangrijke som geld over voor het bouwen van verplaatsbare woningen die, zo was toch het opzet, na de oorlog in België terug konden worden opgetrokken. Verder was er nog een smidse en een klompenmakerij waar de kampbewoners aan de slag konden.

Het woningbouwprogramma bracht nogal wat verandering teweeg in het kamp. Tegenover het kamp werd het 'villapark' opgetrokken. Daar werden uiteindelijk 154 woningen neergezet die door de betrokken werklieden en hun kroost kosteloos konden worden bewoond. In de werkverschaffing vonden uiteindelijk zo'n 2.000 mensen een plaats, naar schatting hadden ook nog eens zo'n 400 mensen werk buiten het kamp. De relatie tussen de inwoners van het dorp Uden en de kampbewoners evolueerde naar een gemoedelijk niveau, velen konden er aan de slag en vulden hun inkomen aan.

Vluchtoord Uden, 'Punten winkel', verzameling Luciën Bressers (Archief Uden)

Puntenstelsel

Voor het geleverd werk werd een verloning uitbetaald in punten. Toen de regeringscommissaris het kamp van Baarle-Nassau bezocht had hij er kennis gemaakt met het bonnenstelsel. De werkenden daar werden betaald met kartonnen bons waarmee dan bij opbod kledingstukken konden worden gekocht. Dit puntenstelsel werd in Uden overgenomen. Op deze wijze werd een gesloten circuit gehanteerd waarbij men controle kon uitoefenen op de verhandelde waar. Als eenheid van het stelsel had één punt de waarde van 2 cent, 100 punten was dus gelijk aan 2 gulden. Aan loon in punten is in het 4-jarig bestaan van het kamp in totaal een 537.272 gulden uitgekeerd. Tegenover het Raadhuis lag de puntenwinkel waar de bons konden worden omgeruild, aanvankelijk enkel tegen kleding. Spoedig werd het assortiment uitgebreid met andere zaken zoals schoeisel, vleeswaren, kaas en eieren, tabakswaaren, borstels allerhande en klein materiaal zoals knopen, naalden, pennen, papierwaren, schoensmeer, veters en soms zelfs een stukje chocolade. Bier en alcoholische dranken, beschouwd als 'nutteloze zaken', waren er niet te

verkrijgen. Niet alleen in de puntenwinkel kon men met punten terecht, ook in de timmerwinkel, de smidse en het kledingmagazijn. In de recreatiezaal konden punten besteed worden aan koffie, broodjes, e.d.

Kampgeld van Vluchtoord Uden.

Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch, BHIC 470, 4902-4913

Buiten de puntenwinkel was er ook nog de zogenaamde *Hollandsche Winkel* waar tegen gewoon geld de gebruikelijke winkelwaar kon bekomen worden. Immers vele kampbewoners hadden bij hun vlucht al hun spaargeld meenomen en sommigen kregen zelfs nog een uitkering vanuit België. Ook in de puntenwinkel kon met zilvergeld betaald worden maar 90 % van de omzet gebeurde toch met puntenbons. Al deze mogelijkheden hebben sommige kampbewoners aangezet om, met een gezonde portie ondernemingsgeest, particuliere verkooppunten op te stellen. Op een bepaald ogenblik in 1915 bleken er 20 van zulke verkooppunten te bestaan die, zij het onder controle, allerhande waar aanboden aan de medebewoners. Vanaf dat moment kwam een kleinhandel er tot volle bloei.

In weze was er dus in het kamp een dubbele standaard, enerzijds het puntenstelsel, anderzijds het zilvergeld. Ook kon met de punten gespaard worden bij de RPS (RijksPostSpaarbank); na de oorlog konden dan ook velen met een spaarpotje terug huiswaarts keren.

De punten

Het puntenstelsel bestond uit 12 waarden in verschillende kleuren, alle van karton, ca. 2 mm dik. Alle bons zijn vierkant van vorm (33 x 33 mm) uitgezonderd 1/4 p en 100 p (rond) en 1/2 p (6-hoekig): 1/4 punt (roze, Ø 25 mm), 1/2 punt (blauw), 1 punt (roze), 3 punten (wit), 5 punten (blauw), 8 punten (olijfgroen), 10 punten (oranje), 20 punten (lichtbruin), 30 punten (grijs), 40 punten (groen), 50 punten (bruin), 100 punten (crèmewit, Ø 38 mm). Alle bons dragen een gestempelde handtekening van burgemeester Jos Sijstermans. De keerzijde is blanco.

De waarden van 1-50 dragen de aanduiding *Vluchtoord Uden* en de waarde. De bons van ¼ p en ½ p hebben een ander lettertype en hebben het opschrift *V.O. (Vlucht Oord) Uden*, de bon van 100 p heeft een open schaduwletter en *UDEN* in het vet.

Naast de punten zijn er ook de kartonnetjes ‘scheren’ en ‘haarknippen’ die met punten konden gekocht worden en waarmee dan de kapper kon betaald worden.

Haarknippen, bruin, 52 x 29 mm

Scheren, lichtgroen, 50 x 27 mm

2^e emissie

Echter, waar ‘geld’ in omloop is zijn valsemunters (in dit geval ‘valsepunters’) nooit veraf, zo ook in Vluchtoord Uden. Toen op een bepaald moment werd vastgesteld dat er ‘valsche’ punten in omloop waren, werden onmiddellijk alle punten aan de omloop onttrokken en een nieuwe reeks bons uitgebracht. De nieuwe kaartjes dragen nu in Gotische letters het opschrift *V. O. Uden.* en een waardecijfer in hetzelfde type als de 100 p van de eerste reeks, alles op een versierde achtergrond. In deze reeks zijn 5 waarden bekend in hard karton (35 x 35 mm): 5 p (olijfgroen), 10 p (oranje), 20 p (geel), 50 p (grijsgroen) en 100 p (wit), ook hier weer de gestempelde handtekening van Jos Systemans. De keerzijde is andermaal blanco.

Er zijn varianten bekend met een geschreven handtekening van J. Syst(ermans). Ook zijn er bons van beide emissies bekend met op de achterzijde in rode inkt ‘collectie’. De betekenis hiervan is niet geweten.

Bons van Baarle-Nassau-Grens

In het vluchtelingenkamp Baarle-Nassau-Grens werd het gebruik van punten voor bewoners van het vluchtoord bedacht, ontwikkeld en in gebruik genomen. Stationschef 2^e klas Theodor Johann Wolters (°Emmerich 1866, †Baarle-Nassau 1919) lag aan de basis ervan. Nadien is het systeem door o.a. Vluchtoord Uden overgenomen.

Gedrukt op een onregelmatig geknipt kartonnen plaatje, in een cirkel: *Vluchtelingen · Kamp · Baarle-Nassau-Grens*. Centraal, de waarde met daaronder een gestempelde handtekening, van wie is niet bekend. De handtekening is zeker niet van de ‘commandant’ van het vluchtoord T.J. Wolters! Misschien van de regeringscommissaris? Er zijn 11 waarden bekend: 1-10 p (9 ontbreekt hier maar zal zeer waarschijnlijk ook hebben bestaan), 20 p en 25 p. De bons hebben verschillende vormen, afwisselend vierkant, rond en zeshoekig. (BHIC, arch. nr. 157: inv. nr. 455).

Vanaf het moment dat de wapenstilstand werd uitgeroepen, 11 november 1918, begon de leegloop. De Belgen vierden eerst nog feest maar het duurde nog maanden eer de laatsten

het kamp verlieten. In februari 1919 werden de vluchtoorden ontruimd en op 12 april hield de hulp aan Belgische vluchtelingen van Rijksweg op. De opgespaarde punten werden netjes in (zilver-)geld uitbetaald. Enkelen vestigden zich voorgoed in Uden.

Buiten de contouren van de vroegere wielersbaan rest er niets meer van het vroegere vluchtoord. Enkel een straatnaam houdt de historie levend; er is nog steeds een Belgenlaan.

Met dank aan

Luciën Bressers (Stg. Het Uden-archief van Bressers), Herman Janssen (Heemkring Amalia van Solms, Baarle-Hertog-Nassau), Jan Timmers (numismaat Uden), Christian Van der Ven (coördinator studiezaal BHIC, 's-Hertogenbosch).

Literatuur en bronnen

F.J. Bingen, Het geld van de Belgische vluchtelingen in Nederland in 1914-1919, *La Vie Numismatique* (AEN), december 1963.

Louis Brounts, Schetsen uit het vluchtoord Uden, Vlaamsche Boekenhalle Leiden, 1918.

M.W. Snoeck, Munten uit het Belgische Vluchtoord Uden, *Jaarboek KNGMP* 6 (1919) en 12 (1925).

J.H. van Zanten, De zorg voor vluchtelingen uit het buitenland tijdens den oorlog, in: *Nederland in den Oorlogstijd*, Amsterdam 1920.

René Verheyen, België in Nederland 1914-1918, *De vluchtoorden Hontenisse en Uden*, 1920.

J.M. Verkooyen - Het Kampgeld Uden, *Muntkoerier* jaargang 20 (4), 1991.

Mathijs Verkooyen, Het Nederlands Noodgeld WOI en het Interbellum, deel 1.

Internetsites

www.bhic.nl, www.udenarchief.nl, www.thuisinbrabant.nl, www.vluchtoord-uden.nl

Rudy Dillen